

Cuèndú Tée Ndùcu Nuu Ndicutu

El Hombre que Alquiló Unos Bueyes

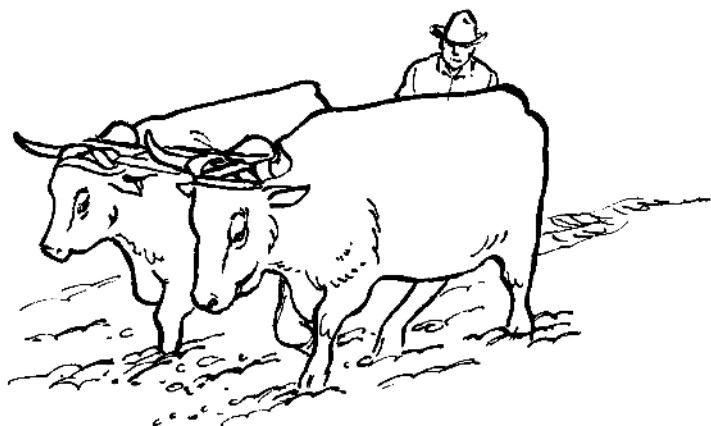
Este cuento trata de un hombre que alquiló una yunta de bueyes para sembrar, y de lo que hizo para pagar el alquiler.

Este cuento fue escrito por un hablante del idioma mixteco de Peñoles.

Publicado por el
Instituto Lingüístico de Verano
en coordinación con la
Secretaría de Educación Pública
a través de la
Dirección General de Educación Extraescolar
en el Medio Indígena
México, D.F.
1973

Cuèndù téé ndücu nuu ndicutu

Té Iipé nácühñudé ñuhu yóó febrérúa,
cuèndá ndaca" téhyúdé cundecu túhanáxi,
cuèndá chihidé tatá yóó mársù.

Te dàváá" nacuhñu tucudé ñuhu. Canidé
xíchi, te chihí ñadihidé tatá. Te ní xáha" dè
xii ñadihidé:

—Yachín nánühúó ñúú vitna, chi quée
tatá ndóhyó. Chi nducu ndèe vihi cutuí
cuèndá ndihí tataó quèe. Chi nàhan sá dicó
ni sanuú ndicutu, chi vá ndöogádi tneé
càchí xítohódi. Chi quée tatá méédè né

—càchidé xiidé ñadihidé. Te xáhaⁿ tùcu té
Lipé:

—Tnàvii tnahá nduu quée tata dáú, te
vá táxigädédi. Te ndihini quíhíⁿ yáhu quíngéhíⁿ
díhúⁿ cuuⁿ yáhudí, cuendá taxi núu tucudédi
quée tataó tátá dáú —càchidé xiidé ñadihidé.

Te ní xáhaⁿ ñadihidé:

—Dico cu ndíhí inín quíhíⁿ yùcu xído.
Cahmi vâin ticayí cuendá nihín quitì quíhíⁿ
cuendá dava ndihiguedé —càchixi xáhaⁿxi.

Te ní xáhaⁿ tè Lipé:

—Dico ducaⁿ nàhi cunduu chi túú tnàhi
nása cadaí níhí díhúⁿ chãhui quitì ní quide
chiuⁿí, te cudéeⁿ xïtohódi. Ingá xito te vá
táxi nùugädédi chihidi tataó —càchí té Lipé
xiidé ñadihidé. Te xáhaⁿ tucudé:

—Te cunahando na quíhíⁿ yáhu te níhí
dõó lándúa núu natnàhá díhúⁿ, chi ní cuu vai
tauí cuendá ndicutu —càchidé xáhaⁿdě xii
ñadihidé.

Te ní xáhaⁿ ñàdìhidé:

—Cada càhnu iníguexi cunduu ñhì ndíí
tnaaguexi, chì cunuúgá cháhun ndicutu ní
quide chiuⁿ —càchixi xáhaⁿxi.

Te ní nguíta landú ndàhyúguexi cuèndá sá vǎ
nihí dóóguexi. Te ní xáhaⁿxi:

—Dico cadíndó yühundo, chi meeni cándixi váha nchòhó cuiníndó, te nàhando sá ndàhuó. Ñã niho dihú" níhí dõóndó —càchíxi xǎha"xi xii landúxi. Xíǎ"na ní sàdiguexi yuhuguexi ñá ní ndàhyúguexi.

Nuu nduu tnéeniǎ", ní nguítadé xèhndedé nduhu cuéndá cahmidé tícayí, cuéndá nducudě quítì quíhí"de cuéndá dava ndihiguedé yáhu, úná nduuna.

Te xǎha" ñàdihíde:

—Te cuédicó ì" téé líhliá cuaa"n dõódě, chi ñá túú tnàhigá dóódě, te nèhé cáádě —càchí ñàdihíde xǎha"xi.

Te ní xǎha" té Lipé xii ñàdihíde:

—Te cuaa" nahí te núu na cuu yáhu váha xidoi. Te núu vá cúú yáhu váha ña, te vá ndacú ndixi dihú" chǎhuo ndicutu quítì ní chihí tataó. Te núu vá ndõogá díhú", te càhnu cada inidé cunduu ñíí ndíí tnaadé. Te ócò nduuna nducu tucuí xido quíhí" tucuí

yáhu, te cuaa^{ní} dóóguexi ndíndüguexi, chi
ío nèhé cááguèxi ñii ndüiguexi —càchidé xiidé
ñadihidé.

Te Lipé ní ndexiodé ní sáháⁿdé yáhu.
Ni sängeheⁿdé dihúⁿ chähudé ndicutu ní
sanuudè ní chihidi tatádé. Te ní xáhaⁿdě xii
ñadihidé:

—Quínehí dihúⁿ yáhu ndicutu ní quide
chiu^{ní}, chi cundee tücu núuí íngá nduu cuanùⁿ
tucuidi chihidi tataó. Te cuanùⁿ tucuidi
cacá^{ní} ndihidi luha nduchi —càchidé xiidé
ñadihidé.

Nduu tneé cuáháⁿ té Lipe vehe té Nätú
cuánehedé dihúⁿ cuèndá ndicutu ní quide
chiuⁿdé. Te ní saadé vehedé.

—Cováhan aⁿ —xáhaⁿdě.

—Cováhaõ tucu —càchí té Nätú xáhaⁿdě.

Te xáhaⁿ té Lipé xiidé té Nätú:

—Ío cada càhnu inín chi ndéé vitna ní

níhíí díhúⁿ cuèndá sá ní quide chiuⁿí ndicutun.
Ní chihidí luha tatái, te quide cargú tucuidí
núu vá cùndèe inín tàxi nuu tucun dí chihi
tucuí ndihidí luha tatái, núu na cùdana cuuⁿ
dáú yóó ábríl. Chi ío váha na chíhi vicoxi
sanuu. Núu xiǎⁿ càchí tnúhu duúⁿí sá ñǎ
túúgǎ ndèe dasanùun ndicutun. Ñá túú tnàhi
cuedádú coon, chí quíhiⁿ tucuí yáhu níhíí
díhúⁿ, te jùndú cháhu tucuidí —càchí té
Lipé xiidé té Nǎtú.

Te ní xǎhaⁿ té Nǎtu xii té Lipé:

—Cuu, te núu nacùndeedi. Chi ío càhu
xindáádi. Ndíhu víhí iníí, váani tàtá méeeí vá
cùndèedi chihidí —càchí té Nǎtú xiidé té Lipé.

Te xǎhaⁿ te Lipé:

—Aaⁿ, váa cudana te cundeedi, chí
cuéeni cuéeni cada chiuⁿí ndihidí. Chi luhani
satá véhiǎⁿ quée tatái. Dìuni úú nduu chíhíí,
chí dìuni yàcáⁿ tnàhi chíhíí tatá —càchí té
Lipé xiidé té Nǎtú.

Te xǎha" té Nátú:

—Te vǎa cudana cundeedi. Vǎa iogá ndéé
chihin cáhú" —càchí té Nátú xǐidé té Lipé.

Te xǎha" té Lipé:

—Io dasatuĩ inin, nũu vá táxí nũu
tucun di cacá" ndihídi luha triú —càchí té
Lipé xǎha"de xii té Nátú.

Te xǎha" té Nátú:

—Cuu, te núu cundee inin cacá" davao
—càchí té Nátú xǐidé té Lipe.

—Cuu, te núu cundee inin —càchí té
Lipé— te ni quixii ni ndàtnúho nàcuáa
cunduu, te na nùhí te cáhá" tucuo ndéé
nùugá —càchidé xǎha"dě. Te cuánuhúde.

Te ni nasáa té Lipé vehedé xǐidé
ñadihíde:

—Càchí té Nátú sá táxidě ndicutu cutu
davaí ndihíde triú —càchidé xǐidé ñadihíde.

—Te cuu náa vá cúu, chi ñá túu tnàhigá
ndéé nihó ndicutu —càchixi xǎha"xi xii yixi.

**El Hombre que Alquiló Unos Bueyes
en mixteco de Peñoles
2-099 México, D.F. 3C
1973**

primera edición

**Investigadores lingüísticos:
Juan Daly B. y
Margarita Holland de Daly**

**se terminó de imprimir este libro
el día 31 de enero de 1973
en la
Casa de Publicaciones en Cien Lenguas
MAESTRO MOISES SAENZ
del
Instituto Lingüístico de Verano, A.C.
Hidalgo 166, México 22, D.F.
La edición consta de 300 ejemplares.**